

Dorota Krystyna Rembiszewska

(Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa,

e-mail: dorota.rembiszewska@ispan.waw.pl)

ORCID: 0000-0003-0339-0879

„ZMIERZCH BEZPOWROTNY”? O GWARZE MAZURSKIEJ WE WSPÓŁCZESNYCH NIEPROFESJONALNYCH SŁOWNIKACH GWAROWYCH

Już w latach pięćdziesiątych XX wieku eksploratorzy prowadzący badania na Mazurach i Warmii wskazywali na szybki zanik gwary, z jednej strony – z powodu przymusowego uchodźstwa jej użytkowników, z drugiej – przyczyną była konieczność posługiwania się polszczyzną ogólną. Proces odchodzenia języka lokalnego pogłębiał się z latami wraz z wymieraniem jego użytkowników i integracją z polszczyzną ogólną.

W ostatnich dwóch dziesięcioleciach, kiedy nastąpił renesans zainteresowań zagadnieniami regionalnymi, lokalnym językiem, zaczęły się ukazywać nieprofesjonalne słowniczki gwarowe, w tym dla obszaru Mazur.

Na początku lat 2000. na stronie Mazurskiego Towarzystwa Ewangelickiego zamieszczono *Mały Słownik Gwary Mazurskiej* (pisownia oryginalna) (SiKruk), której autorem jest Erwin Kruk (1941–2017) – prozaik i publicysta podejmujący w swych tekstach tematykę mazurską. Potrzebę utrwalenia dawnej leksyki uzasadnia tym, że „Gwara, zanikająca tak jak mazurska, potrzebuje miłośników i amatorów bogatej i ginącej kultury”. Autor zapytany o uściślenie terytorialne i chronologiczne zapisanych wyrazów, odpowiedział,

że jeżeli chodzi o mój „Mały słownik gwary mazurskiej”, to większość słów i wyrażeń gwarowych znana była na terenie całych Mazur. Oczywiście, punktem wyjścia były osobiste doświadczenia, chłopięce lata spędzone w okolicach Olsztynka. Tam, podobnie jak moi krewni, posługiwałem się gwara, a ta mowa (w latach 1945–1956) była jeszcze żywa. Przy pracy nad słownikiem sięgałem do zapisów z XIX wieku, a potem także z XX. Przejrzałem słowniki Krzysztofa Celestyna Mrongowiusza, zbiór pieśni Gustawa Gizewiusza, piśmiennictwo Marcina Gerssa – autora popularnych kalendarzy i redaktora „Gazety Leckiej” (niem. Lötzen, mazurskie: Lec, a obecnie: Giżycko), prace Jana (Karola) Sembrzyckiego, w tym artykuły zamieszczone w czasopiśmie ludoznawczym „Wisła”, utwory poetyckie Michała Kajki, prace folklorystyczne Karola Małłka i wiele innych [Kruk 2009].

Erwin Kruk swoją odpowiedzią na pytanie o obecność wyrazów ze wschodniej części byłych Prus Wschodnich: „Pani pytanie o wschodnie

powiaty Mazur (Elk, Gołdap, Olecko) sprawia sporo trudności. Tam po 1945 roku najszybciej zaginęła gwara mazurska” potwierdził to, co wskazywali już eksploratorzy z zespołu Witolda Doroszewskiego, kiedy przeprowadzali badania w latach 50. XX wieku.

W *Słowniku* E. Kruka istotne dla badacza gwar mazurskich są formy wariantywne, choć niestety nie podano, w jakich rejonach pojawiają się poszczególne postaci wyrazów. I tak na przykład wymieniono:

- znane na tym terenie utożsamienie *y* – *i* (związane z mazowieckim / północnopolskim sposobem artykulacji, gdzie różnicowanie fonemów wynikało z przedniego / tylnego wysunięcia masy języka, a nie spłaszczenia, zaokrąglenia warg, por. AGP II m. 86: *sziwarka*, *szywarka* ‘krawcowa’;
- wahania rodzaju gramatycznego (może wahania wykładników formalnych w obrębie tego samego rodzaju, bo nie zamieszczono przypadków zależnych): *waszłap*, *waszłapa* ‘ścierka, ścierka do zmywania’, *klopejć*, *klopejcia* ‘pejcz, krótki pleciony bicz z rączką’, *psieśnia*, *psieśń* ‘pieśń’;
- formy zmazurzone i niezmaurzone: *zaproska*, *zaproszka* ‘zaproszenie (na wesele)’, *kołace*, *kołacze* ‘wypiek z mąki pszennej’, *kucno*, *kuczno* ‘nudno, przykro’, *snapsik*, *sznapsik* ‘kieliszek wódki’;
- przykłady asynchronicznej i synchronicznej wymowy spółgłosek wargowych miękkich: *białka*, *bziałka* ‘niewiasta, żona’, *kurpsie*, *kurpie* ‘chodaki plecione, obuwie z łyka, łapcie’, *oceansiny*, *oczepiny* ‘zwyczaj polegający na zdjęciu pannie młodej wianka, a założeniu czepka’;
- realizacje dawnego *ā* długiego jako *o* lub *a* jasnego: *prośnionki*, *prośnianki* ‘zielonki (grzyby)’.

Słownik opracowany przez E. Kruka stanowi ważny materiał do badania gwary mazurskiej, ale z powodu wykorzystania źródeł pisanych z odległych lat i braku dokładnej chronologii oraz lokalizacji nie może być do końca wiarygodnym źródłem wiedzy o gwarach mazurskich.

Z powiatu mrągowskiego w Internecie jeszcze do niedawna można było znaleźć (obecnie nie ma już tej strony) słownik ze wsi Woźnice w gminie Mikołajki (*Słownik Woźnice*), liczący prawie 200 haseł. W wykazie źródeł podano przepisy kulinarne Z. Sokolskiej (nie ma informacji, kiedy zostały zapisane) oraz gawędy J. Podziewskiego (nie ma adresu bibliograficznego, zapewne chodzi o gawędy drukowane w czasopiśmie „Krajobrazy” i „Warmia i Mazury”), Bogumił Kuźniewski (red.), *Warmiaci i Mazurzy*, Olsztynek 2002, Anna Szyfer (podano Szyper), *Zwyczaje, obrzędy i wierzenia Mazurów i Warmiaków*, Olsztyn 1975; Halina Koneczna, *Bajki Warmii i Mazur*, Warszawa 1956. Nie ma wątpliwości, że słowniczek ten napisali amatorzy, niemający doświadczenia leksykograficznego i dobrej świadomości językowej, która by pozwoliła na uściślenie znaczeń, sformułowanie objaśnień, choćby trochę przypominających definicje słownikowe. Ograniczono się do podania, najczęściej jednowyrazowych, odpowiedników ogólnopolskich, np. *bialica* ‘kobieta’, *bombony*

‘cukierki’, *kadyk* ‘jałowiec’, *krokorzec* ‘gdakać’, *maranka* ‘sielawa’, *mózim* ‘mówimy’, *rajby* ‘swaty’, *wurszt* ‘kiełbasa’. Synonimiczne definiowanie powoduje, że trudno niekiedy dociec, o jaki desygnat dokładnie chodzi, np. *cołnusek* ‘łódź’, *dzyndzałki* ‘pierogi’, *flada* ‘placek’, *plince* ‘placki’, *scery* ‘czysty’.

Autorzy wybrali wyrazy, które pokazują osobliwości leksykalne (np. *jebrząb* ‘wieczorne spotkania letnią porą dorastającej młodzieży’ – nienotowany przez SGOWM, *karw* ‘sноп zboża’, *klekner* ‘dzwonnik’, *lenka* ‘napój z jagód jałowca i miodu’ – nienotowany przez SGOWM) oraz charakterystyczne cechy fonetyczne dla Mazur wschodnich (znane także na sąsiednich terenach), takie jak dekompozycja spółgłosek wargowych miękkich (np. *jino* ‘wino’, *psić* ‘pić’, *rentozina* ‘wołowina’, *zianek* ‘wianek’), mazurzenie (np. *łyska* ‘łyżka’, *pozywać* ‘jeść, spożywać’, *scaw* ‘szczaw’, *skrzecki* ‘skwarki’), *-er-* zamiast *-ar-* (*umerł* ‘zdechł’). Rodzi się tylko pytanie, ile z tych wyrazów przetrwało do czasów współczesnych, a także ile z nich było używanych przez mieszkańców Woźnic. W *Bajkach z Warmii i Mazur* nie ma zapisów z tej miejscowości, podobnie jak w gawędach Józefa Podziewskiego (1913–1998, urodzonego w Przerośli, a więc na Suwalszczyźnie). Takie lokalne słowniczki nie przynoszą zbyt wiele pożytku, gdyż nie utrwalają prawdziwego stanu miejscowej gwary, a są tylko konglomeratem przypadkowo zebranych wyrazów. Na pewno jednak pozwalają odwołać się do przeszłości językowej Prus Wschodnich i można je traktować jako postulat pamięci dla wymarłej mowy Mazurów.

W wersji internetowej jest dostępny słownik niemiecko-mazurski i mazursko-niemiecki (Glosbe). Nie wiadomo, kim są autorzy tego słownika. W informacji na stronie głównej podano, że obecnie zamieszczono 120 haseł. Można tu znaleźć m.in. odpowiedniki niemieckie mazurskich wyrazów, mających duży zasięg w tych gwarach: *bulwų* ‘Kartoffeln’, *dek* ‘Dach’, *gbur* ‘Bauer’, *farijna* ‘Zucker’, *haka* ‘Hacke’, *rektór* ‘Lehrer’. Nie ma w tym zbiorze kolokacji ani cytatów kontekstowych.

Bardzo cennym świadectwem gwar mazurskich końca XX wieku są publikacje Güntera Dondera, urodzonego w 1929 r. w Stettenbach (Zdedy, gm. Ełk), który obecnie mieszka w Kolonii. Jest on m.in. autorem książki wspomnieniowej *Moje dzieciństwo na Mazurach 1929–1945. Wspomnienia* [Donder 2010] oraz *Małego słownika mazurskiego* [Donder 2016]. Właśnie ten słownik utrwała stan mowy Mazurów urodzonych w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku, pokazując jednocześnie stan świadomości językowej piszących. Jest to więc autentyczne świadectwo dawnej gwary mazurskiej.

Kleinesmasurisches Wörterbuch mit Ausdrücken und Redewendungen des Alltags in den Dörfern des Kreises Lyck in Ostpreußen (Mały słownik mazurski z wyrażeniami i zwrotami codziennymi ze wsi powiatu ełckiego w Prusach Wschodnich) składa się ze wstępu, przedmowy do wydania z 2011 r., zbiorów słownictwa oraz tekstów gwarowych. Oprócz G. Dondera w opracowaniu tego słowniczka brali udział inni, urodzeni

w powiecie elckim, mieszkający w Niemczech, Mazurzy, którzy po latach spróbowali zrekonstruować mowę swojego dzieciństwa.

G. Donder także zwraca uwagę na bezpowrotne odchodzenie gwary mazurskiej, której prestiż malał w ciągu dziesięcioleci. Sposobem na odzyskanie właściwej rangi tej odmiany polszczyzny było odtworzenie dawnej gwary przez jeszcze pamiętających ją użytkowników. Należy zaznaczyć, że słownik ten został wydany nakładem własnym, co pokazuje dużą determinację autora w ocaleniu od zapomnienia gwary mazurskiej.

Rejestry wyrazów przedstawiono w dwóch układach – wyrazy mazurskie i ich odpowiedniki w języku niemieckim i polskim oraz wyrazy niemieckie z ekwiwalentami mazurskimi i polskimi. Każdy z tych zbiorów liczy około 600 haseł. Próbkę wymowy mazurskiej zamieszczono na dołączonej do książki płycie CD.

Autor we wstępie określa, czym jego zdaniem jest mowa mazurska – to staropolski dialekt, z wieloma germanizmami, bez języka literackiego: „Die masurische Sprache ist ein alt-polnischer Dialekt mit vielen Germanismen ohne Schriftsprache” [Donder 2016, 6].

Przy uwagach dotyczących wymowy poszczególnych liter, również w wersji polskiej (np. „*ä* [ɛ] wymawia się jak *a* ściągające się w *e*”, „*ö* [u] wymawia się jak *o* ściągające się w *u*”), autor zamieścił także jedno zdanie informujące o miejscowej etykietce językowej: „Do rodziców, krewnych i bliższych znajomych zwraca się w 2. os. l. mn., do obcych w 3. os. l. mn., na przykład: *Ojczy, idźcie do domu! Kosiorek pojedą do domu*” [Donder 2016, 10].

Chociaż mamy do czynienia z inwentarzem leksykalnym, bez trudu można wskazać charakterystyczne cechy fonetyczne i słowotwórcze gwar wschodniomazurskich. Występują więc:

- mazurzenie: *carinã*, *carnã zupa* ‘potrawa z gęsiej krwi’, *cybi* ‘czyżby’, *insy* ‘inszy, inny’, *prõnzka* ‘prażka’, *scep* ‘szczep, drzewo’, *scubel* ‘szczubel, szczupak’, *szwëcki* [‘świeczki] czas między Bożym Narodzeniem a Trzech Króli’, *zecerza* ‘kolacja, wieczerza’, *zolëndek* ‘zołądek’;
- mieszanie szeregów dźwiękowych (š, ž, č, ž) i palatalnych (ś, ź, ć, ż): *czipã* ‘kura’ *cziskäcz* ‘rzucić’, *dromlowäcz* ‘bębnic, hałasować’, *džadki* ‘dzieci’, *hëklowäcz* ‘szydełkiem robić’, *koszõr* ‘pogrzebac’, *lätosz* ‘bieżącego roku’, *sõnszek* ‘sąsiek’, *szãrã* ‘siara’;
- hiperyzm wobec mazurzenia: *szãrnã* ‘sarna’;
- asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich [por. Dejna 1981, m. 18, 19] i w związku z tym rozłożenie wargowych miękkich na grupy spółgłoskowe: *bziãlkã* ‘kobieta, żona, niewiasta’, *oblãpsicz* ‘brać kogoś w objęcia’, *psiascysta žënia* ‘piaszczysta gleba’ oraz uproszczenie grup spółgłoskowych powstałych w wyniku rozłożenia spółgłosek wargowych: *cloziek* ‘człowiek’, *gzizdäcz* ‘gwizdać’, *poziastkã* ‘plotka’, *präzie* ‘prawie’, *sãnicã* ‘samica’, *zielgi* [‘wielki] święty’, *zilk* ‘wilk’;

- zachowanie dawnej miękkości spółgłosek wargowych w wygłosie: *draps* ‘drabina’, *scaś* ‘szczaw’;
- zmiękczenie *k*, *g* przed samogłoską przednią *e*: *giëmbä* ‘usta, twarz’, *giënszi* ‘gęsi’;
- utożsamienie *y* z *i*: *bäri* ‘bary’, *bulwi* ‘ziemniaki’, *huri* ‘szary, siwy’, *diszla* ‘dyszel’, *drigant* ‘ogier’, *dinicz* [‘dymić] wędzić mięso’, *koszläwi* ‘koślawy, krzywy’;
- przejście *ja-* w *je-*: *jebko* ‘jabłko’, *jek* ‘jak’, *jeloskä* ‘jałówka’;
- północnopolski sufiks *-ak*: *dżëwcaak* ‘dziewczyna’, *fifak* ‘niezupelnie szczerzy człowiek’.

Do zapisu wyrazów mazurskich wprowadzono dodatkowe oznaczenia graficzne, które ilustrują rozszerzenia i zwężenia samogłosek: *ä* „wymawia się jak *a* ściągające się w *e*” – *batä* ‘batóg’, *pätälicä* ‘patelnia’, *weszä* ‘bielizna’; *ë* „wymawia się jak *e* ścieśnione” – *jëbel* ‘strug’, *kszczëcz* ‘kwitnąć’, *rëgal* ‘półka’, *ô* „wymawia się jak *o* ściągające się w *u*” – *klômpi* ‘obiąki’, *sôsnezek* ‘sąsiek’, *stôf* ‘1 litr’.

Jeśli chodzi o warstwę leksykalną, to pojawia się sporo germanizmów (mimo że autor mówi o ich niewielkiej liczbie) i są one najczęściej już zaadaptowane pod względem fonetycznym lub graficznym, np. *fet* ‘tuszcz’, niem. *Fett*; *fertich* ‘zrobiono, skończono’, niem. *fertig*; *frisztik* ‘śniadanie’, niem. *Frühstück*; *giskan* ‘konewka do polewania’, niem. Gießkanne, *je-gier* ‘myśliwy’, niem. *Jäger*, *kipä* ‘kosz pleciony na obrok’, niem. *Kiepe*, *kripä* ‘żłób’, niem. *Krippe*, *micä* ‘czapka, nakrycie głowy’, *otgust* ‘sierpień’, niem. *August* lub morfologicznym: *kastä* ‘skrzynia’, niem. *Kasten*, *kuch* ‘ciasto’, niem. *Kuchen*. Zdarzają się także egzemplifikacje formacji hybrydalnych – z podstawą niemiecką i słowiańskim sufiksem: grōzek ‘dzia-dek’, *grōzkä* ‘babcia’, *lefelkä* ‘łyżeczka do herbaty’. Przejawem kontaktów językowych jest zastąpienie niemieckiej końcówki *-en*, *-n* bezokolicznika mazurską (polską) końcówką *-owacz* (*-owac*) w infinitiwach z podstawą niemiecką: *dekowäcz* ‘pokrywać dach’, niem. *decken*; *fejrowäcz* ‘hulać, uroczyście obchodzić’, niem. *feiern*; *pächtowäcz* ‘brać w dzierżawę’, niem. *pachten*, *szlätowäcz* ‘ubijać, zarżnąć’, niem. *schlachten*, *szparowäcz* ‘oszczędzać’, niem. *sparen*.

Uwagę zwracają nazwy synonimiczne, zapewne w jakimś sensie zróżnicowane pragmatycznie, co nie zostało ujęte w słowniku. Odnotowano na przykład pary wyrazów: *dräkä*, *szuchnä* ‘owca’, *kordak*, *zajönc* ‘zając’, *kräkä*, *wronä* ‘wrona (w sensie ujemnym)’, *kruzyk*, *täskä* ‘filizanka’, *okräsä*, *szpekä* ‘ślonina’.

Słownik G. Dondera stanowi również źródło informacji (dość skromne) o różnych tradycjach, zwyczajach, wierzeniach, przejawach kultury duchowej Mazurów. Niestety, z powodu braku kontekstów, rozbudowanych objaśnień, tego typu informacje są tylko sygnałami, które mogą być inspiracją do dalszych poszukiwań lub potwierdzeniem istnienia danych wyrazów w gwarach wschodniomazurskich. Są to na przykład: *jutrznia*

‘[mazurskie] jaselka’, *kāncynal* ‘śpiewnik kościelny’, *mārā* ‘mara, splatająca koniom warkocze’, *pozegnunek* ‘konfirmacja ewangelicka’.

Słownik G. Dondera warto także potraktować jako materiał do wyznaczania zasięgów leksemów lokalizowanych na północnym wschodzie Polski. Tak na przykład zanotowano tu wyraz *guziny* ‘zabawy między Bożym Narodzeniem a świętem 3 Króli’, będący prawdopodobnie pożyczką z języka litewskiego,¹ który ma poświadczenia oprócz Mazur [SGP IX, 431; SGOWM II, 341 ‘nazwa zabaw urządzanych między Bożym Narodzeniem a Nowym Rokiem’ za A. Szyfer] w gwarach Suwalszczyzny i Augustowskiego – *guziny* ‘zabawa wiejska przeważnie z „poczystko”, czyli poczęstunkiem’ [Tarasiewicz 2010, 37], ‘spotkanie towarzyskie, zabawa taneczna’ [SGP IX, 431 za O. Kolbergiem]. Postać *guziny* może wskazywać na bezpośrednie zapożyczenie z języka litewskiego. Utrwalony w słowniku wyraz *kurpsie* ‘stare chodaki, trzewiki’ łączy wschodnie Mazury z Kurpiami – *kurpśe* ‘buty z łyka lipowego (...), obuwie na drewnianym spodzie’ [SłowKurp 66] i Suwalszczyzną – *kurpė* [Zdancewicz 1980, 36]. Na tym samym obszarze występuje *puszczan* ‘cień’ [Dunder], *puścón* ‘cień pojedynczego przedmiotu, osoby’ [SłowKurp 106], *pościan* ‘cień’ [SłowPodl 68]. Wspólny zasięg dla Mazur wschodnich, Podlasia i Suwalszczyzny mają nazwy: *malôn* ‘dynia’ [Dunder], *malon*, *malon* [SłowPodl 89]; *scerny* ‘czysty, prawdziwy’ [Dunder], *scerny* ‘prawdziwy’ [SłowPodl 200]. W słowniku G. Dondera podano wyraz *skorznie* ‘buty z długimi cholewami’, archaizm staropolski (*skórnje*, *skorznie* ‘obuwie z cholewami osłaniającymi golenie, buty z cholewami’ – SStp 252), charakterystyczny dla gwar północnopolskich. Notowano go na Mazurach – *skoźńe*, *skorźńe*, *skorźne* [KartSGOWM] oraz na Warmii *skorzne* ‘długie buty’ [KartSGOWM], na Kurpiach *skórzén* ‘but z długą cholewą, cały ze skóry zwierzęcej’ [Niksa 2018, II 197], na Kaszubach [MSGP 256], a także w Augustowskim (wyraz wystąpił w przysłowiu odnotowanym przez Aleksandra Osipowicza: „Nie wstydz się chodzić we własnych łapciach, kiedy na **skorznie** nie masz” [Przysłowia 1898, 764]).

Omawiany zbiór rejestruje słownictwo, które świadczy o zachowaniu dawnych wyrazów, charakterystycznych dla dużych obszarów Słowiańszczyzny. Do tej grupy można by zaliczyć wyraz *kucmā* ‘zimowa czapka uszanka’ – mający źródło w psł. *kučьma*, por. brus. *кучма* ‘czapka z futrem na wierzchu’, ukr. *кучма* ‘ts.’, ros. *кучма* ‘ts.’, slc. *kučma* [ESBM V,

¹ S. Glinka podaje, że polskie *guziny* to pożyczka z języka litewskiego *gužynės* ‘zabawa z tańcami’, a konkretnie z gwary Puńska na Suwalszczyźnie [Glinka 1984, 113]. Podobnie uważa W. Smoczyński, który uzupełnia jeszcze o słowotwórczą motywację w języku litewskim i wskazuje, że etymologicznie wyraz *gužynė(s)* można zrekonstruować jako ‘zejście się w gromadę’ [Smoczyński 1986, 78]. Na marginesie warto zauważyć, że w amatorskim słowniku wyraz ten nie jest kojarzony ze źródłem litewskim, lecz z polskim *guz*: „czasem z takiej zabawy ten i ów wracał z guzem na głowie” [Bacewicz 2011, 87].

178], bułg. gwar. *кучма* ‘rodzaj czapki’ [ESUM III]. Ten archaizm² notuje słownik staropolski Arcta (SSp nie podaje) *kuczma* ‘czapka futrzana’ [Arct 144], słownik polszczyzny XVI w. *kuczma(a)* ‘rodzaj futrzanej czapki’ [SPXVIw XI, 534]. Jako czapkę chłopów, zwłaszcza na Rusi, wymienia *kuczme* Zygmunt Gloger [Gloger I261]. *Kuczma* była poświadczona w Mazurach wschodnich w latach 50. XX wieku [SWM XII, 59].

Archaizmem, który przetrwał w gwarach wschodnich Mazur, jest wyraz *sklep* ‘piwnica’ (znany także w innych gwarach Polski północnej i w Wielkopolsce). Reliktem substratu staropruskiego jest wyraz *kädik* ‘jałowiec’ [por. SWM XI, 24; Cienkowski 1963], wywodzony przez niektórych badaczy z języków fińskich regionu Balticum [por. Bednarczuk 1999; Szcześniak 2014; Wojan 2014³], jednak dla gwar mazurskich, ze względu na geografę, bardziej prawdopodobne wydaje się źródło pruskie [por. Tyborczyk 1964].

Uwagę zwracają także definicje haseł w części polskiej. Tutaj G. Donder i współautorzy, zapewne bezwiednie, utrwaliłi mowę lokalną. Tak więc jako odpowiednik mazurskiego *blächan* podano ‘konwa, **kanewka**’, *brechac* ‘**upasiony** człowiek’, *fertäckä* ‘rozwolnienie, **laksa**’, *glônek* ‘**glon**, kanapka’, *kierz* ‘**kust**, krzak’, *korki* ‘**objaki** dla kobiet’, *sräcmali* – ‘mały **sraluch**’, *sracek* – ‘**ustęp**, ubikacja’, *sztechowäcz* ‘żgnąć’.

W 2019 r. w wersji drukowanej ukazał się *Słownik mowy mazurskiej* (SMM), będący wynikiem realizacji projektu Stowarzyszenia „Wszystko dla Szczytna” i Stowarzyszenia „Związek Mazurski”. Ten 75-stronicowy słowniczek opracowało grono osób, które chce doprowadzić do rewitalizacji gwary mazurskiej. W krótkim *Wstępie językowym*, autorstwa Piotra Szatkowskiego,⁴ wprowadzono rozróżnienie na zespoły gwarowe, nazywane tutaj dialektami mazurskimi: środkowomazurski, zachodniomazurski, wschodniomazurski, ostródzki, północnomazurski.

Zastanawia, jak kwalifikowana jest „mowa mazurska” przez autorów. Z instrukcji *Jak czytać litery alfabetu mazurskiego* można by wnioskować, że nie należy ona do regionalnych odmian polszczyzny, tylko do jakiegoś innego języka. Czytamy bowiem: „*a* – najczęściej jak polskie *a*”, „*f* tożsame z polską wymową lub dwuwargowo”, „*g* jak w polszczyźnie” itd. [SMM 4]. Być może to przejaw, tak modnych dziś, nie tylko w języ-

² Wyraz *kuczma* przez niektórych językoznawców bywa uznawany niesłusznie za zapożyczenie z języka węgierskiego, por. odpowiedź M. Bańki do Poradni Językowej PWN [https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/kuczma;315.html – dostęp 11.12.2019]; F. Sławski w SEJP III, 314 zakłada w poszczególnych językach słowiańskich możliwość wtórnej pożyczki z języka węgierskiego.

³ K. Wojan wysnuwa tezę o zachodniofińskim transferze tego wyrazu do języków bałtyckich, germańskich i słowiańskich i przeprowadza bardzo szczegółową analizę etymologiczną.

⁴ Piotr Szatkowski jest popularyzatorem gwary mazurskiej, autorem przekładu *Małego Księcia* Antoine de Saint-Exupéry’ego na dialekt mazurski – *Mali Princ* oraz założycielem fanpage’a na Facebooku „Mazurskie słówko na dziś”.

koznawstwie, skrótów myślowych, jednak przydałoby się uściślenie typologiczne.

Na końcu publikacji znajduje się co prawda bibliografia, ale nigdzie nie zaznaczono, w jakim stopniu skorzystano z wymienionej literatury i co stanowiło korpus źródłowy opracowanego słownika.

Słownik liczy 2195 haseł trójdzielnych – wyraz po mazursku, definicja w polszczyźnie ogólnej, odpowiednik niemiecki. Kilkadziesiąt z nich są to odsyłacze do synonimów. *Słownik mowy mazurskiej* to zbiór wyrazów notowanych we wcześniejszych publikacjach, *novum* stanowi ujednoczony zapis. Do tego słownika włączono niemalże wszystkie wyrazy ze zbioru G. Dondera (co stanowi więcej niż ¼ całości SMM). Wiele haseł zaczerpnięto także ze *Słownika* E. Kruka, z tym że w kilku hasłach zmieniono definicje (polegało to najczęściej na uściśleniu znaczenia), np. *ajntop*, *ańtop* ‘posilek jednogarnkowy’ [SiKruk] – *ajntop* ‘posilek jednogarnkowy, gęsta zupa’ [SMM], *flince* ‘naleśniki’ [SiKruk] – *flinc*, *plinc* 1. ‘placek ziemniaczany’, 2. ‘naleśnik’ [SMM], *kitel* ‘suknia (ale i fartuch)’ [SiKruk] – *kitel* ‘spódnica, ale też mazurskie damskie wierzchnie okrycie’ [SMM].

Zmiany zapisu w SMM względem SiKruk polegają m.in. tylko na fonetycznym zapisie samogłosek nosowych, kiedy E. Kruk podawał dwa warianty, np. *mątewka*, *montewka* ‘drewienko do mieszania substancji sypkich i płynów’ [SiKruk] – *móntewkã* ‘ts.’ [SMM], *obręby*, *obremby* ‘frędzle, strzępy’ [SiKruk] – *obrémby* ‘ts.’ [SMM], *ziency*, *zięby* ‘więcej’ [SiKruk] – *zięcý* [SMM], *grędo*, *grendo* ‘szybko, z pośpiechem’ – *gréndó* ‘ts.’ [SMM].

Lektura słowniczków rejestrujących mowę Mazurów skłania do refleksji nad sensem tworzenia tego typu prac. Rodzi się pytanie, czemu mają służyć takie przetransponowane, skodyfikowane rejestry wyrazów uznanych przez autorów nieprofesjonalistów za słowniki gwary / mowy mazurskiej. Na pewno tworzą coś na kształt wyobrażenia dawnej rzeczywistości mazurskiej, którego integralną częścią był lokalny język. Umacniają w przekonaniu o istnieniu wschodniopruskości jako fenomenowi tożsamości regionalnej i narodowej [por. Traba 2005]. Na pewno jednak nie są w pełni prawdziwymi świadectwami języka w określonej przestrzeni i czasie. Chlubny wyjątek stanowi tu publikacja G. Dondera, gdzie grupa autochtonów odtworzyła, zapewne znikomą część, zasobu słownictwa, którym posługiwali się mieszkańcy powiatu elckiego kilkadziesiąt lat temu. Pozostałe słowniczkiki bez wątpienia służą popularyzacji gwary, terytorialnych odmian polszczyzny, ale ich wartość merytoryczna i poznawcza jest niewielka. Bezspornym faktem jest „zmiernych bezpowrotny” gwary mazurskiej, nie ma bowiem jej czynnych użytkowników. Wszelkie próby rewitalizacji to tworzenie właściwie nowego zasobu, swego rodzaju konstrukt, zapewne logicznego i przemyślanego, ale zupełnie oderwanego od systemu mentalnego i rzeczywistości językowej dawnych mieszkańców Prus Wschodnich.

Bibliografia

Materiały niedrukowane

- KartSGOWM – Kartoteka Słownika Gwar Ostródzkiego Warmii i Mazur, <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/19428/edition/5414/content> [dostęp: 8.12.2019].
- E. Kruk, 2009, *List Erwina Kruka do Doroty Rembiszewskiej*, 11.11.2009 r.
- SlKruk – <http://diec.mazurska.luteranie.pl/pl/biuletyn/msgwarymazur.htm> [dostęp: 8.11.2009].
- Słownik Woźnice – http://woznice.republika.pl/slowniczek_gwary_mazurskiej.htm [dostęp: 21.06.2013].

Literatura

- J. Bacewicz, 2011, *Gwara i kuchnia Suwalszczyzny*, Suwałki.
- L. Bednarczuk, 1999, *Stosunki językowe na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Kraków.
- W. Cienkowski, 1963, Kadyk – *warmińsko-mazurska nazwa jałowca*, „Poradnik Językowy” z. 5–6, s. 221–226.
- K. Dejna, 1981, *Atlas polskich innowacji dialektalnych*, Warszawa–Łódź.
- G. Donder, 2010, *Moje dzieciństwo na Mazurach 1929–1945. Wspomnienia*, [bmw.].
- G. Donder, 2016, *Kleines masurisches Wörterbuch mit Lesestücken und einem Tonträger*, wyd. 2 (wyd. 1 2011), [bmw.].
- S. Glinka, 1984, *O wyrazie guziny w gwarach polskich i białoruskich*, „Acta Baltico-Slavica” t. 16, s. 111–114.
- Z. Gloger, 1900–1903, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. 1–4, Warszawa.
- Głosbe – *Deutsch Masurische Sprache Wörterbuch Online*, https://de.glosbe.com/de/mis_maz [dostęp: 11.12.2019].
- W. Niksa, 2018, *Słownik polszczyzny kurpiowskiej*, t. 1–2, Ostrołęka–Wykrot.
- Przysłowia*, 1898, „Wisła” t. XII, s. 754–768.
- M. Ratasiewicz, 2010, *Słownik gwary pogranicza Suwalszczyzny i dawnych Prus Wschodnich*, Gołdap.
- W. Smoczyński, 1986, *Pol. gwar. guziny a lit. gužynės*, „Język Polski” nr 1/2, s. 77–79.
- K. Szcześniak, 2014, Kadyk, *czym jest i na jakim obszarze jest?* „Studia Rossica-Gedanensia” t. I, s. 89–99, https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwiXg_KUxMbmAhUi_SoKHVlkDUY-QFjAAegQIBRAC&url=http%3A%2F%2Fbazhum.muzhp.pl%2Fmedia%2Ffiles%2FStudia_Rossica_Gedanensia%2FStudia_Rossica_Gedanensia-r2014-t1%2FStudia_Rossica_Gedanensia-r2014-t1-s89-99%2FStudia_Rossica_Gedanensia-r2014-t1-s89-99.pdf&usq=AOvVaw11gBSmOzXNycdF1oKceFrj [dostęp: 21.12.2019].
- R. Traba, 2005, *„Wschodniopruskość”: tożsamość regionalna i narodowa w kulturze politycznej Niemiec*, Poznań–Warszawa.
- J. Tyborczyk, 1964, *Południowa granica zasięgu wyrazu: kadyk ‘jałowiec’*, „Poradnik Językowy” z. 6, s. 262–269.

- K. Wojan, 2014, Jałowiec / kadyk w świetle „*etymologii globalnej*”, „*Studia Rossica Gedanensia*” t. I, s. 100–141, https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwi7vs-kuchmAhUQyaYKHbACa8QFjACegQIAxAC&url=https%3A%2F%2Fwww.ug.edu.pl%2Ffojs%2Findex.php%2Fsrq%2Farticle%2Fview%2F322%2F224&usg=AOvVaw21ZNVww8fn3SStJS8cQ_1K [dostęp: 21.12.2019].
- T. Zdancewicz, 1980, *Mazurzące gwary suwalskie. Część I. Gwarowe cechy polskie (fonetyka, słowotwórstwo)*, Warszawa–Poznań.

Skróty

- AGP II – K. Dejna, S. Gala, A. Zdaniukiewicz, F. Czyżewski, *Atlas gwar polskich. Tom 2. Mazowsze*, Warszawa 2000.
- ESBM – В.У. Мартынаў (рэд.), *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, Мінск 1978.
- SGOWM – *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, opr. przez Pracownię SGOWM Zakładu Językoznawstwa PAN w Warszawie, red. Z. Stamirowska, H. Perzowa i in., Wrocław–Warszawa–Kraków 1987–.
- SGP – *Słownik gwar polskich*, opr. przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie pod kier. M. Karasia, od t. 2. pod kier. J. Reichana, od t. 6. pod kier. J. Okoniowej, od t. 9. pod kier. R. Kucharzyk, Wrocław–Kraków 1977–.
- SłowKurp – H. Gadomski, M. Grzyb, T. Grec, *Słownik wybranych nazw i wyrażen kurpiowskich*, Ostrołęka 2013.
- SMM – *Słownik mowy mazurskiej / Masurische Sprache Wörterbuch*, współauto-ryzy / współredaktorzy: R. Arbatowski, D. Elwert, P. Jaworska, P. Łazarewicz, A. Mrozicki, P. Szatkowski, Szczytno 2019.
- SłowPodl – I. Maryniakowa, D.K. Rembiszewska, J. Siatkowski, *Różnojęzyczne słownictwo gwarowe Podlasia, Suwalszczyzny i północno-wschodniego Mazowsza*, Warszawa 2014.
- SPXVIw – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, redaktorzy: M.R. Mayenowa (F. Pełowski, K. Mrowcewicz), Wrocław 1966–.
- SStp – *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. I–XI, Warszawa 1953–Kraków 2004.
- SWM XI – S. Dubisz, *Nazwy roślin w gwarach ostródzko-warمیńsko-mazurskich*, t. 11, seria „*Studia Warمیńsko-Mazurskie*”, Wrocław–Warszawa 1977.
- SWM XII – D. Barska-Antos, *Słownictwo Warmii i Mazur. Odzież*, t. 12, seria: „*Studia Warمیńsko-Mazurskie*”, Wrocław–Warszawa 1980.

On the Masuria dialect in modern unprofessional dialect dictionaries

Summary

This paper discusses the content of amateur dialect dictionaries related to the Masuria region, which have been published in recent years, as well as the presentation methods of the lexical material.

It was also pointed to the fact that interest in dialects has increased and the trend for revitalising various dialectal systems has been noticeable lately.

The analysis of Masuria dialect dictionaries allowed for the number of entries, applied graphy, method of defining the meanings of entries.

The importance of the amateur material for enriching the resource of professionally compiled dictionaries was noticed, at the same time indicating numerous shortcomings in the word register preparation method, which arose from insufficient skills of the authors.

Keywords: dialect lexicography – Masurian dialects – Polish dialects.

Trans. Monika Czarnecka